

TÜRKİYE'DE İSLÂMÎ DİRİLİŞ HAREKETLERİ

Ali Erken*

20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında yaşanan siyâsî ve sosyal çalkantılar 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber bu yapı üzerinde yeni bir düzenin inşa edilmesiyle sonuçlandı. Osmanlı dışında kalan İslâm coğrafyası topraklarında ise temel misyon Batılı güçlere karşı verilen mücadele oldu. Bu açıdan Müslüman toplumlarda yeşeren İslâmî diriliş hareketleri farklı bağlamlar içerisinde farklı hassasiyetler ve söylemler geliştirdiler. Nitekim; Türkiye özelinde uygulamaya konan Cumhuriyet devrimleri ve Batılılaşma reformlarının sekteye uğrattığı İslâmî kimliği ve kurumları yeniden canlandırmak ülkede yeşeren İslâmî hareketlerin odak noktası olmuştur.

Bunlara ilâveten, Türkiye'nin Cumhuriyet devrimleri sonrası yaşadığı yalnızlaşma sürecidir. Cumhuriyet yönetiminin İslâm dünyası ile mesâfeli bir ilişkiyi tercih etmesi gerek Arap coğrafyası ile gerek de Asya'daki Müslüman toplumlar ile kültürel ve entelektüel alışverişin zayıflamasını beraberinde getirdi. Dil reformunun da bu kopuşun derinleşmesini hızlandırdığını söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında benzer bir Batılılaşma süreci yaşamayan Mısır, Pakistan veya İran'da ortaya çıkan diriliş hareketlerinin benimsedikleri söylem, talepler ve metod açısından farklı evrelerden geçtikleri söylenebilir.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.

Türkiye'deki dîni müesseseler ve yapılanmaların Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olmanın avantajları ve dezavantajlarını bir arada yaşadıklarını söylemek yanlış olmaz. Bağımsız devlet yapısının korunabilmesi ve Batılı güçlerin direkt siyasî kontrolü altına girmemiş olması ülkedeki dinî kurumların geleneksel yapısını muhafaza etmesini mümkün kılmıştır. Diğer taraftan ise bu kurumlar, Cumhuriyet yönetiminin 1923 sonrası giriştiği İmparatorluk geçmişini tasfiye projesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu açıdan Cumhuriyet devrimleri sonrası ortaya çıkan durum birbirleriyle mütenâkız, paradoksal sosyal ve siyasal gerçekleri içinde barındıran bir tablo sunar.

1939-1960 ARASI DÖNEM

Yeni Cumhuriyet'in yönetici kadrosu oluşturacağı yeni siyasî söylemi ve kurumsal yapıyı İslâmî referanslardan bağımsız kurgulamış ve uyguladığı baskıcı yönetim ile bunu uzun vadede korumayı amaçlamıştı.¹ Ancak İslâm'ın kültürel hayattaki şekillendirici etkisinin tam olarak kırılmayacağı kısmen farkında olunması, bu süreci tamamen bir tasfiyeden ziyâde yeni Türk kültürünün inşasında dinî gelenek ve göreneklerin “revize” edilip Batılılaşma ve ulus-devlet oluşumu sürecine eklenmesi sonucunu doğurdu.² Ancak kısa zaman sonra revizyon projesinin yerini tasfiyeye bıraktığını söylemek mümkündür; dinî kurumların yenilenmesine yönelik herhangi bir adım atılmamış, eğitim ve öğretim faaliyetleri durdurulmuş, ulemâya baskı uygulanmış ve dinî hassasiyetleri dile getiren siyasî figürler siyaseten devre dışı bırakılmıştır.³

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra ülke idaresine gelen İsmet İnönü iktidarı süresince Cumhuriyet kültür politikaları topluma farklı kanallarla empoze ediliyordu; CHP yönetimi eğitimi yaygınlaştırmak için Köy Enstitüleri ve Halk Evlerini faaliyete geçirdi. Bu kurumlar vasıtası ile şehirde ve kırsalda eğitimsiz kitlelere yeni bir kültür formasyonu verilmesi sağlandı; Batılı değerler bütünüünün yansıtıldığı edebiyat, sanat ve tarih çalışmaları topluma

-
1. Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (Ankara: Yurt, 1981), pp. 76, 78, 127, 140; Binnaz Toprak, “Religion and Politics”, *The Routledge Handbook of Modern History* ed. Metin Heper and Sabri Sayarı, (Oxford: Routledge, 2012) ss. 217-218
 2. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk: An Intellectual Biography* (New Jersey: Princeton University Press), s. 63; Taha Parla ve Andrew Davison, *Corporatist Ideology In Kemalist Turkey: Progress Or Order?* (New York: Syracuse, 2004), ss. 111-113.
 3. Mete Tuncay, *Tek Parti*, pp. 78, 127, 140; Niyazi. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, New York: Routledge, 1998, pp. 416-418, 467-473; Clement Dodd, “The Turkish Republic”, *The Routledge Handbook of Modern Turkey*, ss. 53-55

benimsetildi.⁴ Köy Enstitüleri ve Halk Evleri sayesinde toplumun okur-yazarlık oranında ve meslekî eğitiminde kayda değer bir ilerleme sağlanmıştı, ancak verilen eğitimin içeriği özellikle dindar-muhafazakâr nüfustaki memnuniyetsizliği perçinlemişti.⁵ Eğitim ve kültür alanında tepeden inme gerçekleştirilen bu reform hareketi dinî eğitim ve öğretim faaliyetlerine yapılan baskı uygulanması ile geleneksel din öğretisine yönelik bir tasfiye projesi hâlini aldı.

Tek parti yönetiminin devam ettiği bu yıllarda siyasî ve toplumsal muhalefetin oluşması için gerekli siyasî organizasyonların oluşabilmesi henüz mümkün değildi. Bu koşullar altında CHP idaresine karşı en kayda değer muhalefet Türkçü-milliyetçi çevrelerden geldi, ancak 1944 senesindeki Türkçülük-Turancılık davası sürecinde önde gelen Türkçü isimler tutuklandı.⁶ Aynı zaman diliminde dinî hassasiyetlere dayanan bir muhalif ses, şair Necip Fazıl Kısakürek ve çıkardığı *Büyük Doğu* Dergisi'ydi. Geniş kitlelere ulaşmamış olsa da *Büyük Doğu* Dergisi, Cumhuriyet rejimlerine yönelik şiddetli eleştirilerini “Büyük Doğu” mefkûresi çevresinde yeni bir İslâmî diriliş söylemi ile sunuyordu:

“Güneşe karşı billûrdan bir menşûr tutup içindeki harikulâde yolları gösterir gibi artık bütün insanlığa biricik kurtuluş yolu olarak İslâm inkılâbının bütün ideolocyasını en ince noktalarına kadar arz etmenin zamanı geldi.”⁷

Kısakürek'e göre Tanzimat'tan bu yana süregelen Batılılaşma, Osmanlı'nın çöküşünü hızlandırmış, yeni Türk devleti ise bu soruna doğru teşhis koyamamıştı. Kısakürek, yeni bir İslâmî dirilişin kaynaklarının İslâm kültür havzasında aranması gerektiğini iddia ediyordu.⁸

1940'lı yıllarda din eğitimi ve talebe yetiştirmeyi merkeze alan hareketlerin gelişme kaydettiğini gözlemleyebiliriz. En ciddi çalışma gösteren iki hareket Filibeli Süleyman Hilmi Tunahan ve Bediüzzaman Said-i Nursî'nin çevresinde teşekkül etmeye başlayan hareketlerdi. Süleyman Hilmi Tunahan'ın öğrencilerinin Kur'an eğitimini önceleyip, siyaset veya kültür sahasında herhangi bir iddia ortaya koymadıkları söylenebilirdi. Bediüzzaman Said Nursî ise Osmanlı'nın

-
4. *Halkevleri Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı* (Ankara: CHP Yayınları, 1935), ss. 6-7; Kemal Karpat, “The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey: 1931-1951”, *Die Welt des Islams*, Vol. 15, Issue 1/4 (1974), ss. 69-84; Bkz. Kadir Şeker, “İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)” (Doktora Çalışması., Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006)
 5. Kadir Şeker, *a.g.e.* ss. 20-22.
 6. Orhangazi Ertekin, “Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 4, pp. 366-368; Jacob Landau, *Pan-Turkism* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1981) pp. 117-118
 7. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* (İstanbul: Pınar, 1994), Cilt 3, s. 257
 8. Necip Fazıl Kısakürek, *Çerçeve II* (İstanbul: Büyük Doğu, 1998), pp. 5-6, 22-2

son yılları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasî faâliyetlerin içinde bulunmuş, gerek ilmî gerek de siyasî çevrelerde tanınan bir âlimdi. 1940'lı yıllarda siyasî baskılar neticesinde talebelerini yazdığı mektuplar ile eğitime gayret eden Said Nursî, bu mektuplarda sadece din eğitimi üzerinde durmamış Türkiye'nin İslâmî kimliğinin yeniden inşası ve ihyâsı sorusunu sık sık gündeme getirmiştir.⁹ Bir diğer ifade ile Said Nursî'nin mektupları sadece akâid ve inanç esaslarıyla ilgilenmemiş, Türkiye'nin geçirdiği kültürel dönüşüme karşı bir duruş sergilemiştir:

“Eğer laik cumhuriyet soruyorsanız, ben biliyorum ki, laik mânâsı, bîtaraf kalmak, yani hürriyet-i vicdân düsturuyla, dinsizlere ve sefâhetçilere ilişmediği gibi, dindarlara ve takvâcılara da ilişmez bir hükûmet telâkî ederim. On senedir (şimdi yirmi sene oluyor) ki hayât-ı siyâsiye ve ictimâiyeden çekilmişim. Hükûmet-i cumhûriye ne hal kesb ettiğini bilmiyorum. El'iyâzü billâh, eğer dinsizlik hesabına imanına ve âhiretine çalışanları mes'ûl edecek kanunları yapan ve kabul eden bir dehşetli şekilde girmişse, bunu size bilâpervâ i'lân ve ihtâr ederim ki, bin canım olsa, imana ve âhiretime fedâ etmeye hazırım.”¹⁰

Bu açıdan bakıldığında Said Nursî çevresinde oluşan “Nurculuk” hareketinin İslâmî diriliş mefkûresi etrafında Türkiye'de organize olan ilk ciddi sosyal hareket olduğu söylenebilir.

CHP idaresi altında sık sık tâkîbâta uğrayan bu isimler, Demokrat Parti'nin 1950 senesinde iktidara gelişi ile birlikte nispeten daha rahat faaliyet gösterme fırsatı buldular. Tek parti idaresinin uyguladığı katı laiklik politikalarına karşı Demokratlar dinî pratiklerin yerine getirilmesinde kısmi bir özgürlük alanı

9. “Şu Jön Türkün hatâsı: Bilmedi o, bizdeki din hayatın esası. Millet ve İslâmiyet ayrı ayrı zannetti. Medeniyet müstemir, müstevlî vehmeyledi. Saâdeti hayâtı içinde görüyordu. Şimdi zaman gösterdi, Medeniyet sistemi bozduktu, hem muzırdı. Tecrübe-i kat'iyeye bize bunu gösterdi. Din hayatın hayatı, hem nuru, hem esası. İhyâ-i dinle olur, şu milletin ihyâsı. İslâm bunu anladı. Başka dinin aksine, dinimize temessük derecesi nisbeten milletin terakkîsi. İhmâlî nisbetinde idi milletin tedennîsi. Tarihî bir hakikat, ondan olmuş tenâsi”, Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler-Lemeat*, s. 656

10. Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar*, s. 991; Said Nursî yine şu ifadeleri kullanmıştır: “*Lâiklik*, bir vicdân ve fikir hürriyeti olduğuna göre, dinsizler ve din düşmanları, İslâmiyet aleyhinde her çeşit hücumları, taarruzları yapar, anarşik fikirlerini o hürriyet-i vicdân ve fikir bahanesiyle neşreder de, fakat bir İslâm âlimi o hürriyet-i fikir düsturuna istinâden bin yıldan beri İslâmiyet'in serdarı olmuş bir millet içinde ve o milletin bin yıllık an'anesine, kanunlarına ittibâ ederek ve yine o milletin saâdeti uğrunda, ah-lâk ve namusun muhâfazası yolunda dinî bir ders beyan etmesi lâikliğe aykırıdır diye suçlu gösterilir devletin nizamlarını dinî inançlara uydurmak istiyor diye mahkûr gösterilir... Biz böyle bir gayr-ı mümkünin, mümkün olmasına ihtimal vermiyoruz. Adaletin buna müsâade etmeyeceğini şüphesiz biliyoruz.”, *Emirdağ Lâhikası II. 89.Mektup*

tanıma taraftarıydılar ve Türkçeleştirilen Ezan'ın tekrar Arapça okunması gibi sembolik reformları gerçekleştirmekten de çekinmediler.¹¹ Diğer taraftan, Demokrat Parti yönetimi de Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun çizdiği Batılılaşma hedefini paylaşıyordu ve Cumhuriyet reformlarının korunmasında azamî hassasiyet göstermekteydi.¹²

Yine Demokrat Parti Dönemi'nde siyasî ve kültürel hayatta Amerikan etkisi artmış, Batılı modern hayat pratikleri daha yaygın bir şekilde kabul görmeye başlamıştı. 1940'lı yıllarda hükûmet ile mücadele etmek zorunda kalan Necip Fazıl ve Said Nursî, Demokratlar ile aynı sertlikle çarpışmak zorunda kalmadılar, ancak gerek kültürel Batılılaşma gerekse uygulanmaya devam edilen Cumhuriyet reformlarına karşı aynı sert tavrı muhâfaza ettiler.¹³ Görece özgürlük ortamında kendi görüşlerini daha geniş kitlelere yayma imkânı buldular ve toplumsal tabanlarını güçlendirdiler.

Kabaca bir değerlendirme ile Necip Fazıl çevresindeki ekolünün şehirli ve eğitim seviyesi yüksek kitlede ilgi uyandırdığı söylenebilir. Seminer, konferans ve dergi yayıncılığı ile iletişim ağını kuvvetlendirmeye çalışan bu ekol siyasî ve entelektüel duruşu önceleyen, dinî pratiklerin uygulanması ve organize hareket inşası üzerinde nispeten daha az emek sarf eden bir tavır sergilemiştir. Said Nursî ve kısmen Süleyman Hilmi Tunahan çevresinde mobilize olan gruplar ise Anadolu kırsal tabanında daha etkili ve dinî eğitimi önceleyen bir profil çizmiştir. Sohbet, va'z ve yazılı mektuplar vasıtasıyla takipçileri arasındaki beraberliği güçlendirmeyi amaçlamışlardır. Özetle; Cumhuriyetin kuruluşundan 1960 senesine kadar geçen süreçte dinî ihyâ merkezli bir söylem ve sosyal hareketin Türkiye sathında henüz ciddi bir varlığa ulaşmadığı iddia edilebilir. Diğer taraftan, bu iki söylemin 1960 sonrası gelişen İslâmî hareketleri önemli ölçüde beslediği, İslâmî diriliş mefhumunun olgunlaşmasında temel kaynaklar olarak işlev gördüklerini söylemek mümkündür.

1960'LI ve 1970'Lİ YILLAR

1960 askeri darbesi sadece Demokrat Parti iktidarını sonlandırmamış, Türk siyasî kültüründe yeni bir dönemin başlangıcına kapı aralamıştır. 1960'a ka-

-
11. Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History, Revised Edition* (London: Tauris, 2004), s. 233
 12. Ertuğrul Düzdâğ, *Ali Ulvi Kurucu ile Hatıralar* (İzmir: Kaynak, 2009), ss. 289-292; Andrew Mango, *Ataturk* (London: Andrew Murray, 1999), s. 531
 13. Bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *Emirdağ Lâhikası, Gençlik Rehberi* (İstanbul, 1952); Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, 1959 (Ankara: Hilal, 1959)

dar Cumhuriyet ideolojisini benimsemiş, ancak siyasî ve ekonomik yönetim felsefesi açısından farklı çizgilerde bulunan iki partili bir dönemden söz etmek mümkündü. Siyaset dışı sivil toplum faaliyetlerinin zayıf, üniversite öğrencilerinin ve akademisyenlerin ideolojik açıdan homojen bir yapıda olduğunu söylemek yanlış olmazdı. Dinî söylemler kamusal alanda ve kitlesel iletişim aygıtlarında örtülü bir ambargoya uğruyordu. 1960 darbesi sonrasında ise toplumsal ve siyasî olarak farklı bir resim ortaya çıkmaya başlamıştı.

Darbe sonrası yazılan 1961 Anayasası kısmen de olsa 60 öncesi sorunların tekrar yaşanmaması için, kısmen de siyasî otoriteyi dengeleyici farklı kurumları güçlendirmek için özgürlükleri önceleyen ve kurumlara özel ayrıcalıklar tanıyan maddeler içeriyordu.¹⁴ Yeni dönemin bu şartları İslâmî faaliyetler için de yeni bir serbest alan açmıştı. Darbe sonrası baskı dönemi geride kaldığında gerek siyasette gerek medyada gerek de sivil hayatta İslâmî duyarlılığı yansıtan sesler daha çok duyulmaya başlanmıştı.

Bediüzzaman Said Nursî darbeden yaklaşık 3 ay önce vefat etmişti. Takipçileri kendisinin mirasına sahip çıkıp, yurt çapındaki ilişkiler ağını korumayı başardılar.¹⁵ Darbe sonrası kısa süreli de olsa takibat ve soruşturmalarla muhatap olduktan sonra eski faaliyetlerini sürdürdüler. Demokrat Parti yerine kurulan Adalet Partisi kadrosu Demokratlara göre göreceli olarak daha çok dindar-muhafazakâr ismi içinde barındırıyordu. Aslında Celal Bayar'ın 1960 darbesi ile devre dışı kalması, İsmet İnönü'nün de siyaseten azalan ağırlığı, Cumhuriyet elitinin Türk siyaseti üzerindeki tesirinin de yavaş yavaş azaldığının işaretiydi. Partinin lider kadrosu taşra kökenli yükselen figürlerden oluşmuştu; ni tekim başkanlığa seçilen Süleyman Demirel, Nurettin Toprak ile kurduğu yakın ilişkiyi siyasî kariyerinde kendi dindarlığının bir nişânesini olarak kullandı. Bu tavır o güne kadar siyaseten ve medyada sürekli olarak suç örgütü olarak yansıtılan Nur hareketi açısından önemli bir meşrûiyet ve popülarite sağlamıştı.¹⁶ Diğer taraftan Said Nursî hayattayken altını çizdiği ihyâ temasına nispeten daha az vurgu yapıldığı, bundan ziyâde iç yapıyı korumaya yönelik tebliğ ve sohbet çalışmalarına ağırlık verildiği söylenebilirdi.

AP iktidarının özellikle ikinci döneminden itibaren siyasî ve ideolojik alanda farklı sesler daha gür çıkmaya başladı. Özellikle 1968 sonrası sosyalist sol hareket üniversite, medya, belirli devlet kuruluşları ve sendika çalışmalarında ağırlık sahibi olmuştu. Eleştirileri sadece hükûmet politikalarına değil, ülkenin Demokrat Parti yönetiminden beri süregelen Batı yanlısı liberal yörüngeye otur-

14. Jacob Landau, *Radical Politics in Modern Turkey* (Leiden: E.J.Brill, 1974), ss. 10-11; Suna Kili, *Türk Anayasaları*, (İstanbul: Tekin, 1982), ss. 71-91.

15. Bkz. Necmettin Şahiner, *Nur'a Adanan Bir Ömür*, (İstanbul: Nesil, 2004)

16. Binnaz Toprak, *Islam and Political Devopment in Turkey*,(Leiden: Brill, 1981), s. 94

tulmasına karşı yükseliyordu.¹⁷ Sosyalist söylem gerek DP gerek de AP hükûmetlerinin “irticâî” güçlerle işbirliği yaptığını, bunun da Kemalist reformlardan geri dönüş mânâsına geldiği fikrini savundu.¹⁸ “Gericilik-ilericilik” ikilemi 60’lı yıllara damgasını vurmuş, Nurculuk, Süleymancılık, İlim Yayma vakıfları ve İmam-Hatip okulları “gerici” hareketler olarak hedef tahtasına oturtulmuştu.¹⁹

Terazinin diğer ucunda Türk milliyetçiliği fikri etrafında Türkçü ve muhafazakâr milliyetçi çevreleri toparlayan CKMP-MHP organizasyonu vardı. MHP yönetimi 27 Mayıs darbesinde yer almış Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının kontrolü altındaydı, lakin parti, özellikle 1969’dan itibaren çizgisini dinî muhafazakâr milliyetçiliğe kaydırmıştı.²⁰ Milliyetçi muhafazakâr aydın çevresinin de desteğini alan milliyetçi hareket Osmanlı ve Batı karşıtlığı söylemi ile halk nazarında olmasa da gençler arasında ciddi bir popülerliğe ulaştı.²¹ Her ne kadar dinî referanslı bir söylem benimsememiş olsa da, MHP’nin Osmanlı tarihi merkezli siyasî söylemi ile “yeniden diriliş” mesajı veriyordu.²² Bu söylem 1970’li yıllarda daha İslâmî bir ton kazanmaya başladı.

İslâmî ihyâ hareketleri açısından dönüm noktası sayılabilecek gelişme ise 1970 senesinde Milli Nizâm Partisi’nin kuruluşudur. 1969 Seçimlerine bağımsızlar şemsiyesi altında giren, ancak fazla başarılı olamayan siyasî oluşum, seçim sonrası bu yapının partiye dönüşmesi tartışmaları sonucunda 1970 senesinde partileşme kararı aldı.²³ Daha önce siyasî veya sivil alanda fazla ön planda olmayan bu grubun liderliğini kısa bir süre de olsa TOBB başkanlığında bu-

-
17. Kerem Ünüvar, “Öğrenci Hareketleri ve Sol”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt.8, ss. 811-847
 18. Ertuğrul Kürkçü, “Kapitalizm ile Komünizm Arasında: Geleneksel Aydınlar, Yön Hareketi”, *Sosyalist Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim 1988); pp. 2006-2008.
 19. Solcu-Kemalist düşünür Doğan Avcıoğlu’nun 1969-1971 yılları arası çıkardığı ve yayın yönetmenliğini Hasan Cemal ile Uluç Güven Gürkan’ın yaptığı *Devrim* Dergisi düzenli olarak ülkedeki “gerici” grupların faaliyetlerinden haberler aktarmaktaydı, ardından yine aynı dergide ordu güçleri Cumhuriyet reformlarını korumak için greve çağırılıyordu. Bkz: “Türk Ordusu Her Zaman Gericiliği Ezer”, *Devrim* (Nisan, 1970); bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969) pp. 564-565; Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, (İstanbul: Doğan, 1999)
 20. Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket*, (Ankara: Alternatif, 1999) Cilt 1, ss. 174-177
 21. Turhan Feyizoğlu, *Fırtınalı Yıllarda*, (İstanbul: Ozan, 2000), ss. 760-785; Mustafa Çalık, *MHP Hareketinin Kaynakları*, (Ankara: Cedit, 1996), ss. 117-127; Ülkücü gençlerin okuma listelerinde Osman Turan, Muhammed Hamidullah gibi isimlerin ve tasavuf büyüklerinin kitapları yer almaktaydı; bkz. *Milli Hareket*, 31-32 (Şubat-Mart, 1969)
 22. “Daha önce terk ettiğimiz bu yerlere geri dönme ümidimizden neden vazgeçelim? Hilal daha önce vardıgı yerlere geri dönecektir” *Devlet*, 1 September 1969.
 23. “Bir Devrin Hikâyesi: Milli Görüş”, *Aksiyon* 848 (7 Mart 2011)

lunmuş bir üniversite hocası olan Prof. Necmettin Erbakan yapıyordu. Milli Nizâm Partisi Genel Başkanlığına Necmettin Erbakan seçildi, parti kurucularının çoğunun üniversite kökenli ve mühendis ağırlıklı olduğu göze çarpıyordu.²⁴ Daha sonra “Millî Görüş” hareketi olarak anılacak bu yapılanmanın ilk yıllarında birlikteliği sağlayan önemli bir faktör, İskenderpaşa Camii’nde hizmet vermekte olan Nakşibendî Şeyhi Mehmed Zahid Kotku’nun sohbetlerinde bulunmalarıydı.²⁵

Tekke ve zaviyelerin kapanmasının ardından yer altına çekilen tasavvufî hareketler siyasî baskıdan uzak durmaya azamî dikkat gösterdiler. Faaliyetleri gayriresmî kanallarla ve kapalı devre olarak sürdürdüler. Aradan geçen zaman zarfında toplumsal tabanlarını yeniden kazanmaya başladıkları, 1960’lı yıllarda daha net bir şekilde görülebilir hale geldi. Bu cemaatler arasında İstanbul’da yerleşik ve etkinliği bulunan İskenderpaşa ile Erenköy cemaatleri, eğitim takipçilerinin yüksek eğitim seviyesi ve ekonomik güçleri ile öne çıkıyordu. Mehmed Zahid Efendi’nin sohbetleri çevresinde birlikteliğini muhafaza eden İskenderpaşa Cemaatinin İslâmî diriliş söylemi üzerinde durduğu söylenemezdi, sohbetler dinin şahsî ve toplumsal anlamda daha iyi yaşanabilmesi üzerine icrâ edilmekteydi.²⁶ Yani İslâmî inkişaf söyleminden ziyâde şahıs merkezli terbiyeye ağırlık veren geleneksel tekke geleneğinin sürdürüldüğü bir atmosfer hâkimdi. Cemaatin zamanla daha etkili bir hale gelmesinin sebebi, geleneksel tasavvuf öğretisinden ziyâde sohbetlere katılan dinleyiciler arasında, siyaset, akademi ve düşünce dünyasından isimlerin artmış olmasından kaynaklandığı söylenebilirdi.²⁷

Tabîî ki Türkiye’de faaliyet gösteren tasavvufî hareketler içinde de belirli nuanslar vardı ve gerek yöntem gerek de siyasî, toplumsal hâdiselere karşı duruş açısından farklı tavırlar almışlardı. Bu çerçevede Nakşibendî kökenli cemaatlerin Türkiye özelinde sosyo-politik değişime en ciddi karşı duruşu sergilediklerini söylemek mümkündür.²⁸ Bu karşı duruş gerek hayat tarzı özelinde

-
24. Frank Tachau “Parliamentary Elites: Turkey”, *Electoral Politics in the Middle East*, ed. Jacob Landau, Ergun Özbudun, Franz Tachau (London: Hoover, 1980), ss. 230-232; “Bir Devrin Hikâyesi: Millî Görüş”, *Aksiyon*.
 25. Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan* (İstanbul: Metis, 1990), ss. 17-24; Şerif Mardin, “Islam in Nineteenth and Twentieth-Century Turkey”, *Religion, Society and Modernity in Turkey* (London: Syracuse, 2006), ss. 283-285; “Bir Devrin Hikâyesi: Millî Görüş”, *Aksiyon*
 26. Bkz. “Ummadan İnciler”, www.akradyo.com (son erişim 23-12-2013)
 27. Bkz: Nazif Gürdoğan, *Görünmeyen Üniversite*, (İstanbul: İz, 1991); Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan*, ss. 17-24.
 28. Şerif Mardin, “Islam in Nineteenth and Twentieth-Century Turkey”, *Religion, Society and Modernity in Turkey*, ss. 283-285; Hamid Algar, *Nakşibendilik*, haz. Cüneyd Köksal (İstanbul: İnsan, 2007), ss. 264-268.

gerek de siyasal tercihlerde tezâhür edebilmiştir.²⁹ Sadece İskenderpaşa cemaati değil, Nakşibendî Şeyhi Mahmut Sami Ramazanoğlu çevresinde teşekkül eden Erenköy cemaati, şeyh Mahmut Ustaosmanoğlu çevresinde oluşan İsmailağa ve Adıyaman'da şeyh Muhammed Raşid Erol çevresinde teşekkül eden Menzil Cemaati günlük yaşam pratikleri ve siyasal tercihlerinde bu tavrı yansıttılar.³⁰ Bu gruplar söylem olarak dinî diriliş temasına fazla yer vermemiş de olsalar, günlük yaşayışlarındaki disiplinleri ve tercihleri ile İslâm kültürünün ih-yâsı üzerine gayret sarf etmişlerdir.

Milli Nizâm Partisi seçimlere katılma fırsatı bulamadan, kuruluşunun birinci senesinde 12 Mart müdahalesi ardından kapatıldı. Ancak bu süre zarfında Necmettin Erbakan ve arkadaşları ülke çapında fikirlerini duyurabilme adına önemli çalışmalar yaptılar. Yine o güne kadar siyasî ve kamusal alanda dillendirilmemiş İslâmî referanslı bir söylem benimseyen Milli Nizâm yönetimi yeni bir Türkiye inşasından bahsediyordu.³¹ Yani Milli Nizâm'ın dinî temeller üzerine binâ edilen siyasî ve toplumsal bir dirilişi hedeflediği söylenebilirdi. Erbakan konuşmalarında Osmanlı ve Türk-İslâm mirası üzerine kurulan Türkiye'nin yeniden eski günlere kavuşacağını, bunun için Cumhuriyet ile yüzünü Batı'ya dönen Türkiye'nin referansını kendi medeniyetinden alması gerektiğini söylüyordu.³²

Milli Nizâm hareketi, Necip Fazıl bahsinde işaret ettiğimiz noktalara benzer minvalde, siyasî ve entelektüel duruşu önceleyen bir söylem geliştirmişti. Şahısların bireysel pratikleri fazlaca gündemde değildi; hareketin odak noktası yeniden siyasî bir güç olabilmeyi başarma kaygısıydı. Halifeliğin kaybı ve Batılı güçlere karşı siyasî iradenin zayıf düşmesi karşısında İslâmî referanslı bir otoritenin yeniden tahdîs edilmesini amaçlıyordu.³³ Bu söylemde Türkiye'nin dirilişinin tüm İslâm âleminin dirilişine ön ayak olacağı ve bu açıdan Türkiye'nin özel bir konuma/misyona sahip olduğu mesajı veriliyordu.³⁴

12 Mart müdahalesi sonrasında Milli Selâm Partisi (MSP) ismiyle siyasî hayata geri dönen Milli Nizâm kadrosu 1973 seçimlerinde beklentilerin üstünde bir oy ve milletvekili ile meclise girdi. Yüzde 12'ye yakın oy ve 48 milletvekili kazanan MSP bu şekilde siyasî söylemenin kitleler tarafından benimsendiğini

29. Hamid Algar, *a.g.e.* ss. 264-268

30. Hamid Algar, *a.g.e.* ss. 264-268

31. Necmettin Erbakan, *Milliyet*, 25 Eylül 1969; *Milli Nizâm Partisi Kuruluş Bildirgesi* (Nüve Matbası, 1969)

32. Necmettin Erbakan, *Milliyet*, 01 Ocak 1980, 24 Ekim 1979, 21 Mayıs 1977; Necmettin Erbakan, "Prof. Dr Milli Görüş'ün Tanımı" www.youtube.com (son ulaşım 26-12-2013)

33. Necmettin Erbakan, *Milliyet*, 25 Eylül 1969.

34. Necmettin Erbakan, *MSP Seçim Konuşmaları: 1977 Seçimleri; 20 Mayıs 1971 MNP'yi Kapatan Anayasa Mahkemesi Kararı* (Ankara: 1972); ss. 17, 68.

göstermiş oldu.³⁵ Bir diğer açıdan da MSP'nin ortaya koyduğu söyleme tevccüh eden ciddi bir tabanın varlığı söz konusuydu. Bu taban önceki seçimlerde DP veya AP bünyesine yönelmiş veya herhangi bir tercihten uzak durmuştu, yani MSP'nin toplumun dinî hassasiyetleri yüksek kesimi arasında ciddi bir mobilizasyon getirdiği ve siyasî mücadelenin söyleminin bu kitleler tarafından benimsendiğini söylemek mümkündü. Ancak MSP hareketi ilk yıllarında kişisel eğitime ve teşkilat yapısına çok ağırlık vermeyen, kitlelerden aldığı sandık desteği ile varlığını devam ettiren bir yapıya sahipti. Tabandaki desteğin korunmasında ortaya koyduğu siyasal söylemi benimseyen cemaatlerin katkısı da vardı.

Özetle ifade etmek gerekirse, MSP yönetimi kadrosu toplumdaki sıkıntıların çözümünü İslâmî prensipler çerçevesinde mümkün olabileceğini savunular; bu prensiplerin Erbakan'ın ifadesi ile “Batı taklitçiliği” kisvesi altında terk edildiğini ve özünden koparıldığını iddia ettiler.³⁶ Yani aslında MSP söyleminde de Batı karşıtlığı ve Cumhuriyet reformlarına olan muhalefet oldukça güçlü bir şekilde hissediliyordu. Erbakan sıklıkla Osmanlı tarihinin belirli kesitlerinden örnekler aktarıyor ve takipçilerine bu ihtişamlı günlerin geri geleceği mesajını veriyordu.

“Herhangi bir kimse Malazgirt'te inanınca şahlanişını yaşamadan, Koso'va'da Niğbolu'da bir kılıç olup parlamadan, Ulubatlı Hasan olup İstanbul'u fethetmeden, Sultan Fatih olup atını denize sürmeden... bir insan Sakarya'nın siperlerine girmeden Milli Selâm'ın ne olduğunu anlayamaz...”³⁷

Milli Görüş'ün söyleminin sık sık gündeme taşıdığı “Yeniden Büyük Türkiye” sloganını da bu bakış açısının bir yansımasıydı. İslâmî dirilişin bir bütün olarak gerçekleşebileceğini düşünen Erbakan, “İslâm'ın dirilişi ve yeni hedefler” adlı konferansta Batı sömürüsüne karşı siyasî ve ekonomik işbirliğinin ve İslâm Ortak Pazarı'nın kurulmasını savunmuştu:

“(...) bu maddelerin ışığı altında yol alırsak Batı sönecektir. Ve bu takdirde Batı kuyruğa girerek kapımızda bekleyecektir. Eğer Müslümanlar siyasî, iktisadî, savunma ve kültürel işbirliğini kuramazlarsa bugünkü durumdan da fecî bir duruma düşecektir.”³⁸

-
35. Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)* (Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2003), ss. 362-372.
36. *Millî Nizâm Partisi Kuruluş Bildirgesi*; Necmettin Erbakan, *Milliyet*, 01 Ocak 1980, 09 Ekim 1979, 21 Mayıs 1977.
37. Necmettin Erbakan, *MSP Seçim Konuşmaları: 1977 Seçimleri*; Necmettin Erbakan, “Prof. Dr Milli Görüş'ün Tanımı” www.youtube.com (son ulaşım 26-12-2013)
38. *Milliyet*, 15 Mayıs 1979

Lakin MSP'nin seçim başarısından sonra siyasî performansı kısmen de olsa bir hayal kırıklığını beraberinde getirdi. MSP tecrübesi ilk kez siyasî iktidar imkânı yakalayan dindar çevreler açısından öğretici bir tecrübeydi. Siyasî iddiaların gerçekleştirilebilirliği ve kadroların yeterliliğinin test edilmesi açısından önemli bir dönem olan CHP-MSP iktidarının, kısmen iktidar ortağıyla yaşanan ideolojik sürtüşmelerin de katkısıyla, beklentileri tam karşılamadığı söylenebilir. Bu kısmî hayal kırıklığının bir neticesi, 1977 seçimlerinde MSP'nin oy oranının yüzde 8'e milletvekili sayısının da bir önceki rakamın yarısına düşmüş olmasıydı.³⁹

1977 sonrası MSP oy oranını kaybetmiş olsa da İslâmî hassasiyete sahip oluşumlar, sivil toplum ve düşünce sahasında daha üretken bir görüntü çizdi. Partinin çevresinde oluşan sivil organizasyonlar ve gençlik hareketleri dindar çevrelere ciddi bir hareketlilik getirmişti. Partinin gençlik kolu gibi faaliyet gösterdikten daha sonra bağımsız hareket etmeye çalışan Akıncılar hareketinin yayın organlarında en sık işlenen temalardan biri İslâmî dirilişti.⁴⁰ Dönemin İslâmîcî gençliği sadece Akıncılar bünyesinde değil İKO (İlim ve Kültür Ocağı) Derneği, Düşünce ve İslâmî Hareket dergileri çevresinde de kümeleniyor, bu kaynaklardan besleniyordu; nitekim 1977 senesinde gençlik organizasyonları düzenledikleri gecenin ismini "İslâmî Diriliş Gecesi" koymuştu.⁴¹

Aynı dönem içinde İslâm dünyasından tercüme eserlerin sayısının artmış, Seyyid Kutub ve Mevdûdî'nin eserleri daha geniş bir kitleye ulaşmıştı. Buna paralel, 1970'lerin İslâm dünyasında, özellikle de Ortadoğu'da İslâmî hareketlerin tabana yayılmış ve bu hareketler mevcut sosyal ve siyasal sistemden soyutlanma yoluna gitmeye başlamıştı.⁴² Seyyid Kutub ve Mevdûdî gibi iki önemli teorisyenin etkisinin artıyor olması, İslâmî nizam arayışında değişen önceliklere işaret ediyordu; kabaca bir tarifile, 1970'lerde Ortadoğu merkezli hareketler, içinde buldukları bağlam itibariyle de Türkiye'deki hareketlere nazaran daha radikal bir değişimi İslâm'ın temel esaslarının tavizsiz uygulanmasıyla gerçekleştirmeyi hedefliyordu.⁴³ Türkiye'deki İslâmî hareketlerin metodoloji ve söylem açısından yaşadığı kırılma noktalarından biri de, 1979 senesindeki İran Devrimi oldu. İmam Humeynî'nin ülkeye dönüp Şah'ı devirmesiyle

39. Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, ss. 362-372.

40. *Akıncılar*, 3 Ağustos 1979, 18 Ağustos 1979

41. Hamza Türkmen "Sedat Yenigün'ün Şehadetinin 32.Yılı", <http://www.haksozhaber.net/sedat-yenigunun-sehadetinin-32-yili-30768h.htm> (Son ulaşım 23-12-2013)

42. Gilles Kepel, *Prophet and Pharoah* (Berkeley : University of California, 1985), ss. 70-71, 172, 194.

43. Saad Eddin Ibrahim, *International Journal of Middle East Studies*, "Anatomy of Egypt's Militant Islamic Groups: Methodological Note and Preliminary Finding", Vol. 12, No.4 (Dec, 1980), ss. 429-435, 442-44.

gerçekleşen İran İslâm Devrimi bölgedeki bütün İslâmî hareketler için büyük bir moral motivasyon sağlamış, siyasî idarenin İslâmî esaslara binâen yeniden inşasının mümkün olabilirliliğinin emsâli olmuştur.⁴⁴

1970'lerin sonunda öne çıkan söylemlerin başında yeni bir nizamın gerekliliği geliyordu. Batı tahakkümü altında ezilen Müslüman halkların kendi iradelerini siyasal olarak yansıtabilecekleri, sekülerleşen sosyal hayata karşın İslâmî esasların yeniden toplumsal âhenk içinde yaşanabileceği İslâmî bir nizam tasviri vardı. Özellikle gençlik hareketleri bu vizyonu çabuk benimsediler; dönemin milliyetçi gençlik hareketinde dahi “Nizâm-ı Âlem” sloganı popülerleşmiş, mevcut düzenin yerine ilkelerini “Allah'ın kural ve kanunlarından alan” yeni bir nizamın kurulacağı va'd edilmiştir.⁴⁵ Türkiye’de tesis edilecek yeni bir İslâmî nizam diğer İslâm ülkeleri nezdinde ve hatta evrensel bazda yeni bir nizamın anahtarı olacaktı.⁴⁶

1970'lere kadar en ciddi İslâmî hareket olan Nurcular bu hareketli dönemde kendi kabuğuna çekilmişti; grubun Milli Selâm Partisi ile mesafeli bir ilişkisi vardı, daha radikal İslâmcı organizasyonlardan ise tamamen uzak duruyordu. Hareket kendi iç mekanizması içinde eğitimine devam ederken İzmir’de bir vaziz olan Fethullah Gülen farklı söylemi ve organizasyonu ile ön plana çıkmaya başlamıştı.⁴⁷ Gülen’in etkisi henüz sınırlıydı, ancak hem Risâle-i Nur kaynaklarından besleniyor olması hem de gençlere yönelik çalışmalarında dinî ihyâ konusunun üzerinde sıklıkla durması sayesinde çevresinde dinamik bir takipçi kitlesi oluşturuyordu.⁴⁸ Nitekim hareketin 1980 sonrası büyümesinin 70'lerin sonunda inşa edilen bu vizyon ile mümkün hale geldiği söylenebilir. Aynı şekilde Necip Fazıl Kısakürek de 70’li yıllarda Büyük Doğu fikrini Milli Selâm Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi içinde yaymak için gayret sarf etti.⁴⁹ Fikirlerinin aksiyona dönüşmesi için bu partileri ve özellikle de gençlik örgütlerini doğru bir alan olarak gören Kısakürek 1940’lardan beri süregelen Batı ve Cumhuriyet rejimleri karşıtı söylemin hem gençlik hem de daha geniş halk kitleleri arasında yayılmasını başarmıştır.

Özetle, 1970-80 arasında İslâmî hareketler ihyâ söylemini daha güçlü bir sesle dillendirmeye başladılar. Bu söylem, yaygınlaşan dernek ve sivil toplum

44. Bkz. *İslâmî Diriliş*, (Ocak 1980), *Akıncılar* (4 Ekim 1979)

45. *Nizâm-ı Âlem*, 5 Ekim 1979

46. *Nizâm-ı Âlem*, 5 Ekim 1979; Namık Kemal Zeybek, *Ülkü Yolu*, pp. 12-14

47. Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan*, ss. 102-104; “47 Önce Bugün”, www.tr.fgulen.com (son ulaşım 27-12-2013)

48. Ruşen Çakır, *a.g.e.* ss. 102-104; Fethullah Gülen “İslâm Âleminin Kurtuluş Yolları” (5 Ekim 1976), “Geleceğimiz Adına Ümitvar Olma” (17 Şubat 1980), www.tr.fgulen.com

49. *Hergün*, 13-15 May 1977

kuruluşları, genişleyen tasavvufî cemaatler ve en önemlisi parti teşkilatları aracılığı ile daha büyük kitlelere ulaştı. Bundan önemlisi, lise ve üniversite gençliği ile eğitilmiş kesimler arasında yeni bir İslâmî düzen arayışının gerekliliği ortak bir kanaat olarak benimsenmişti. Ortaya çıkan bu insan ve algı birikimi gelecek on yıllarda Türkiye'deki İslâmî söylemin ve aktivitelerin hem şekillendirici hem de sürükleyici gücü olmuştur.

12 EYLÜL SONRASI: 1980-1996

Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980'de yönetime el koydu ve siyasî partileri kapattı; dernek ve vakıf faaliyetlerinin çoğuna son verildi. Darbe yönetimi ideolojik hareketlere karşı sert tedbirleri devreye soktu, yüz bini aşkın insan gözaltına alındı ve tutuklandı.⁵⁰ Öncelikli hedef sosyalist ve milliyetçi örgütlerdi, bu iki gruba nazaran İslâmî hareket kapsamına girebilecek örgütlenmeler daha ufak ölçekteydi ve 12 Eylül idaresi tarafından çok şiddetli bir takibata uğramadı. Kitle mobilizasyonu, örgütlenme, indoktrinasyon açısından sahada egemen olan sosyalist ve milliyetçi organizasyonların devre dışı kalmasının bu alanlarda önemli bir boşluk doğurduğunu söylemek yanlış olmaz. 80'li ve 90'lı yıllarda İslâmî duyarlılığı ağır basan siyasî ve sosyal organizasyonların genişleme alanı bulmasında bu koşullar pratik düzlemde kolaylık sağlamıştır.

Eski bir MSP üyesi olan Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi 1983 senesinde tek başına iktidara geldi. Özal DP-AP geleneğinin devamı bir siyasî çizgiyi benimsemiş, ancak kişisel geçmişi ve bağlantıları itibari ile İslâmî yönü daha ağır basan bir figürdü.⁵¹ ANAP iktidarı döneminde tasavvufî cemaatler ve köklü bir İslâmî dönüşüm hedefleyen gruplar rahat çalışma alanı buldular; eğitim, yayıncılık, kitle iletişim araçları ve ticaret alanında yatırımlarını kuvvetlendiler. İmam-Hatip okullarına giden öğrenci sayısının artmasının yanı sıra İslâmî duyarlılığa sahip öğretmen ve öğrencilerin bulunduğu özel eğitim kurumları açıldı. Özellikle dergicilik faaliyetleri düşünsel hareketliliğin merkeziydi; *İslâm*, *Altınoluk*, *Sızıntı*, *Tevhid*, *İktibas* gibi tirajı 100 bini aşan dergiler İslâmî hassasiyeti ağır basan kitlelere hitap ediyordu.⁵²

Yine bu minvalde İsmet Özel ve Sezai Karakoç gibi düşünürlerin kitapları hayli etkiliydi. Sezai Karakoç'un 1976'da kitaplaştırdığı eseri *Diriliş Neslinin Amentüsü*, zamanın İslâmî söylemine şekil vermiş ve 1980 sonrasında popüler-

50. Willam Hale, *Turkish Politics and the Military* (London: Routledge, 1994), ss. 251-253.

51. Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti* (İstanbul: Kitap, 2003), ss. 108-110

52. Ruşen Çakır, *Âyet ve Slogan*, 30, 58, 101, 140, 187, 192

liğin doruk noktasına ulaşmıştı. Karakoç, İslâm toplumun dirilişinin tarihsel bir çağrıya cevap vermek anlamına geleceğini söylüyordu.⁵³ İsmet Özel de, İslâm'ın ne siyaseten ne pratik yaşamda ortak bir değer sistemi kabul etmeyeceğinin altını çiziyor ve diğer medeniyet sistemleri ile keskin bir karşıtlık ortaya koyuyordu.⁵⁴ Özel ve Karakoç kendileri direkt bir hareketin içinde yer almış ve geniş halk kitlelerine hitap etmemiş olsalar da⁵⁵ eğitilmiş kesim ve gençlik arasında İslâmî düşüncenin teorisyenleri olarak görüldüler. Özel ve Karakoç emsali bir diğer isim de Nurettin Topçu'ydu. Topçu 1950'li yıllardan itibaren çıkardığı kitaplar ve *Hareket* Dergisi ile İslâmî toplum inşası üzerine yazılar yazmış, tasavvufî temaları içeren Anadolu merkezli bir medeniyetin inşası üzerinde durmuştu.⁵⁶ Benzer minvalde, İslâm medeniyetinin yeniden inşasının ilmî ve teorik altyapısını irdeleyici önemli çalışmalar üreten Bilim ve Sanat Vakfı, akademik çevreler arasında bu söylemin benimsenmesine öncülük etmiş, daha sonraları Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenecek olan Ahmet Davutoğlu'nun çalışmaları da bu çerçevede önemli bir birikim oluşturmuştu.⁵⁷ Yine 80 ve 90'lı yıllarda *Yöneliş* Dergisi etrafında İran Devrimi modelini benimseyen ve kadro hareketini önemseyen bir entelektüel çevre meydana gelmiş, Türkiye'de İran çizgisinde bir dönüşümün gerçekleşebileceğini fikrini savunmuştur.

-
53. Karakoç şöyle yazmaktadır: “Yeniden doğacaksınız. Kıyametini yaşayıp yeniden dirileceksin. Azrail'i, İsrail'i, ve Cebrail'i âdetâ göreceksin. Yardım edecek onlar sana. Domuza karşı aslan, yılanı karşı kartal, baykuşa karşı hüthüt, kargaya karşı bülbül, eşeğe karşı at olacaksın. Dünyaya, eşyaya yeniden anlamını getireceksin. O zaman Allah da sana, senin kendi öz anlamını başıslayacaktır. Hiç kuşkun olmasın.” Sezai Karakoç, *İslâm Dirilişi'nin Amentüsü* (İstanbul: Diriliş, 2012), s. 68
54. Bkz. İsmet Özel, *Üç Mesele* (İstanbul, Düşünce: 1978). Özel'e göre, İslâm medeniyetinin yeniden inşası mücadelesi başlamıştır: “Birçok çağdaş Müslüman düşünürüne göre İslâm'ın günümüzde verdiği ve vereceği savaş bir İslâm medeniyet kurmaya yahut İslâm medeniyetini diriltmeye yönelmiştir. Kolayca anlaşılacağı gibi gelecekteki bir medeniyetin sözcülüğünü üstlenmek geçmişteki medeniyetin savunulmasına kapı açmaktadır. İslâm adına mücadelenin bir medeniyet mücadelesi olduğu ileri sürülebilmektedir”, İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, s. 601
55. Sezai Karakoç 1990 senesinde Diriliş Partisi'ni kurmuş, ancak bu parti siyasi bir organizasyondan ziyâde, düşünce okulu işlevi görmüştür
56. Topçu medeniyet üzerine şu ifadeleri kullanmıştır: “Dünyamız yeni kültürlerin yaratacağı ruh içinde gelişerek insanlığı tabiatın bağrına basacak ve insanı makinenin esirliğinden kurtarıp kendi kendisinin ve ruhu kâinatın hâkimi yapıcı yeni bir medeniyetin doğuşunu bekliyor. Bu medeniyet Anadolu'dan yani güneşin doğduğu yerden doğmazsa dünyamız kararacaktır. Çünkü her taraf sislerle örtülüdür. Bize düşen Anadolu çocuğunu içine varlandırdığı Batı hayranlığından kurtarıp yeni doğan güneşe teslim etmektir.”, İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, s. 124
57. Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben-i İdraki”, *BSV Divan*, Yıl 2 Sayı 3 (1997), ss. 1-53

Hizbu't-Tahrir ekolünün Türkiye'deki temsilcisi olan Ercüment Özkan ise kıstıtlı bir takipçiye hitap etse de, düşünsel yanı zengin bir katkı sağlamış, çıkarıcı *İktibas* 10 bini aşan satış rakamına ulaşmıştır.⁵⁸

Diğer taraftan, 12 Eylül rejimi ipleri tamamen bırakmış değildi ve Kemalist restorasyon projesini, gerektiğinde sert uygulamalara başvurarak, uygulamak için kamusal ve sivil kuvvetleri diri tutuyordu. Bu açıdan bakıldığında, tabanda artan hareketlilik yukarıdaki devlet mekanizmaları tarafından kontrol edilebilir bir çizgide tutulmaya çalışılıyordu. Karşılıklı bir denge süreci şeklinde tanımlanabilecek bu süreç Turgut Özal'ın 1991'de Cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa süre sonra vefat etmesi ve Necmettin Erbakan liderliğinde Milli Selâm Partisi'nin devamı olarak kurulan Refah Partisi'nin yükselişi ile yeni bir aşamaya girdi.

Necmettin Erbakan ve Refah hareketi 1970'li yılların söylemini devam ettirmekteydi, bu söylem Refah Partisi'nin iktidara gelme olasılığının kuvvetlenmesi ile birlikte Cumhuriyet devrimleri ile siyasal hesaplaşma beklentisini arttırmıştı. Refah Partisi'nin Milli Selâm Partisi'nden en önemli farkı geçen zaman zarfında yetiştirdiği kadrolar ve hareketin güç aldığı entelektüel birikimiydi. Yine 80'li ve 90'lı yıllarda genişleyen tasavvufî cemaatler Refah Partisi'ne siyaseten olmasa da insan gücü açısından ciddi bir avantaj sağlıyordu. Bu açıdan Refah Partisi iktidarı Batı ve Cumhuriyet projesi karşısı bir siyasal duruşu benimsemiş kadroların ülke idaresine geliyor olması anlamı taşıyordu.

Bu noktada 80 sonrası dinî cemaatlerin nasıl bir dönüşümden geçtiğini doğru anlamak, ortaya konan hedef ve söylemi anlamamızı kolaylaştıracaktır. Geleneksel tasavvuf-tekke mektepleri olarak gelişen İskenderpaşa, Erenköy, Menzil, İsmailağa gibi cemaatler yavaş yavaş sivil toplum organizasyonu kisvesi kazanmaya başladılar. Bu dönüşüm toplumsal değişimin getirdiği bir sonuç olduğu kadar bu yapıların iç dinamikleri ile de ilgiliydi. Müntesipleri ile doğrudan ilişkinin zayıfladığı, kitle iletişim araçları ve lokal dernek faaliyetleri vasıtası ile devam ettirilen ilişkiler toplumsal fayda sağlamak ekseninde eğitim ve ticarî alanlarda yoğunlaştı.

Yola klasik cemaat yapılanması olarak başlamayan ve en başından itibaren siyasî-toplumsal bir dönüşüm hedefleyen Fethullah Gülen hareketi de Nurculuk kalıplarının dışına çıkmaya başlamıştı. Faaliyetleri iki boyutlu olarak değerlendirilebilirdi, şahsî terbiyeyi önceleyen klasik Nur hareketi kodları ile çalışan birinci kol ile toplumsal değişimi önceleyen, eğitim, öğrenci evleri, kadrolaşma ve sivil toplum vakıfları ile yürüyen ikinci kol. Hareketin bu esnek ve

58. Alev Erkilet, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler* (İstanbul: Yöneliş, 2000), ss. 167-175,180; <http://www.venharhaber.com/ercument-ozkan-biyografi,2.html>;

aynı zamanda sıkı örgütsel yapısı, siyasal konjonktürün de elverişli olması ile 1980 sonrası çok ciddi bir ivme kazanmış ve sadece Türkiye içinde değil, yurtdışında da faaliyet göstermeye başlamıştı.⁵⁹ Yurtdışı örgütlenmesi ve eğitim faaliyetlerinde kısa sürede sağlanan başarı yine İslâmî hareketlerin insan ve imkân kaynakları açısından geldiği seviyenin önemli bir göstergesiydi.

Gerçekten de İslâmî diriliş mefkûresi etrafında şekillenen hareketlerinin ortak paydasının eğitim ve gençlik hareketleri üzerinde durması olduğu söylenebilir. Nitekim 1980 ve 90'larda, gerek Milli Görüş çizgisinde kurulan Milli Gençlik Vakfı, gerekse Fethullah Gülen'in takipçileri, eğitim ve gençlik örgütlenmesinde ciddi mesafe kaydettiler.⁶⁰ Faaliyetlere katılan genç öğrenciler yeniden bir İslâm toplumu kuracak öncü nesiller olduklarına dair bir misyon ile aşılandılar.⁶¹ Bu mefkûre geleceğin yeniden inşasına dair ortaya koyduğu vizyon ile takipçilerine motivasyon sağlayan güçlü bir söylemdi ve Türkiye özelinde Osmanlı mirasının da getirdiği tarihsel ve siyasî mirasın da etkisiyle kitleler tarafından benimsenmesi çok zor olmadı. Nitekim Gülen Hareketinden sonra diğer cemaatlerin de yurtdışına yayılıp kadrolarını buna teşvik etmesi İslâmî ihyâ misyonunu benimsediklerini ve şahsî eğitime öncelik veren ritüellerde hassas tasavvufî geleneğin dışına çıkmaya başladıklarını göstermektedir.

1994 Yerel Seçimlerinde Refah Partisi, İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını kazandı. İstanbul belediye başkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan ve parti yönetimi bu başarıyı İstanbul'un yeniden fethi olarak nitelendiriyordu.⁶² Ertesi sene yapılan genel seçimlerde Milli Görüş, tarihinde ilk kez sandıktan birinci olarak çıktı; Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükûmeti kuruldu ve Necmettin Erbakan 28 Haziran 1996'da ilk kez başbakanlık koltuğuna oturdu. Refah-Yol Hükûmeti uzun ömürlü bir iktidar olmadı ve Milli Görüş hareketinin ideolojik vaatlerini gerçekleştirecek zaman ve güce kavuşamadı. İslâm

59. Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, s. 231; Sophiya Pandya, "Introduction: The Hizmet Movement Abroad", *The Gulen Hizmet Movement and Its Transnational Activities*, ed. Sophia Pandya, Nancy Gallagher (Florida, Brown Walker Press, 2012), ss. 4-6

60. İren Özgür, *Islamic Schools in Modern Turkey: Faiths, Politics and Education* (New York: Cambridge University Press, 2012), ss. 120-127; Thoman Michel "Fethullah Gülen as Educator" *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, ed. Hakan Yavuz, John Esposito, (New York: Syracuse, 2003), ss. 69-70

61. Fethullah Gülen şöyle yazmaktadır: "Yıllar var ki, gözlerimiz yollarda ve geleceğin hülyâlı mâvilikleri içinde varlığı en temiz ruhlardan daha temiz, düşüncesi çağın bütün problemlerini çözecek kadar güçlü, şinesi meleklerin gönülleri kadar yumuşak ve iradesi cehennemler karşısında dahi "pes" etmeyecek kadar sağlam, ideal bir nesil bekleyip durduk.", "Beklenen Gençlik" *Sızıntı* 135 (Nisan 1990); "Fetih Kutlamaları" *Milli Gazete*, 30 Mayıs 1996

62. *Milli Gazete*, 29 May-30 May 1994.

ülkelerini içine alan D-8 hareketinin kurulması, İslâm ülkelerine yapılan siyasî geziler, içeride dinî cemaatlerin liderlerine verilen sıcak mesajlar gibi sembolik adımların ötesine geçmek mümkün olmadı.⁶³

Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı askeri çevrelerde kıpırdanmaya yol açmış, iktidarın attığı adımlar daha dikkatle izlenmeye başlamıştı. Laik çevrelerdeki sıkıntı kısa zamanda planlı bir karşı harekete dönüştü; 28 Şubat 1997 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda hükûmete irticaî hareketlere karşı uygulanması istenen bir dizi yaptırım dikte ettirildi ve toplantı sonrası muhtırayı andıran MGK bildirisi yayınlandı.⁶⁴ 28 Şubat'tan sonra başlayan süreç öncelikle Refah Partisi'ni hedef aldı, 16 Ocak 1998'de kapatıldı ve yönetici kadrosu siyasî yasak cezası aldı.⁶⁵ Tasavvufî cemaatler ve Gülen Hareketi de hedef tahtasına oturtulmuştu; eğitim kurumları ve diğer faaliyetleri takibata uğrayan örgütler içlerine kapandılar; yaşanan süreç sonucunda Fethullah Gülen ve Esad Coşan yurtdışına çıkmak zorunda kalmıştı. İmam Hatip Okulları, Kur'an kursları ve başörtülü öğrenciler-öğreticilere yönelik hukukî ve idarî açıdan ilerleyen tasfiye hareketi bu kurumlara olan talebi ciddi olarak düşürdü.⁶⁶ Uygulanan baskı devlet bürokrasisi, ticarî alana ve medyaya da yansımıştı; kamusal alanda dinî söylemlerin ve pratiklerin görünürlüğü azalmış, Cumhuriyet devrimlerinin restorasyonu projesi uygulanmaya konmuştu.

Refah Partisi iktidarı ve 28 Şubat süreci Türkiye'de İslâmî hareket açısından dönüştürücü bir tecrübe oldu. Siyasî iktidar yoluyla toplumu dönüştürme fikrî ve siyasî cihad söylemi sorgulanmaya başladı, dinî cemaatler faaliyetlerinin kapsam ve içeriklerini yeniden değerlendirmeye aldı. İhyâ söyleminin gerektirdiği İslâmî bir toplum ve siyasetin inşası için yeterli düşünsel ve insanî birikimin henüz oluşmadığı kanaatine ortak olarak varıldığı söylenebilirdi. O güne kadar elde edilen kazanımların çok kolay kaybedilebileceğinin farkına varılması da alınan bir başka dersti.

28 ŞUBAT'TAN BUGÜNE: 1996-

Millî Görüş'ün siyasî söyleminin güç kaybetmeye başladığının ilk sinyalinin 1999 seçimleri verdi, Refah Partisi'nin yerine kurulan Fazilet Partisi, seçimlerde üçüncü parti konumuna düşmüştü.⁶⁷ Asıl kırılma ise parti içindeki "yenilikçi-ge-

63. *Milliyet*, 06 Ekim 1996, 06 Ağustos 1996, 13 Ocak 1997.

64. *Milliyet*, 1 Mart 1997

65. Bkz. *Binyılın Sonu: 28 Şubat* ed. Abdurrahman Babacan, (İstanbul: Pınar, 2012)

66. *Binyılın Sonu: 28 Şubat*, ss. 411, 571, 637

67. Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, ss. 362-372

lenekçi" ayrımı olarak adlandırılan mücadele sonrası yaşandı; İstanbul Belediye Başkanlığı'nda başarılı bir dönem geçiren Recep Tayyip Erdoğan 28 Şubat sürecinde 4 ay hapis yatmış ve siyaset yasağı almıştı. Bu aşamadan sonra Milli Görüş söylemi ile siyasî bir sonuç elde edilemeyeceği kanaatine varmış, parti söylemi ve yönetiminde değişiklik talep etmişti. Ancak bu talepler karşılık bulunmuyunca arkadaşları ile beraber 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurdu.⁶⁸ Yeni partinin kurulmasından ziyâde Tayyip Erdoğan ve arkadaşlarının benimseydiği söylem, Milli Görüş tarihinde kritik bir dönüşüme işaret ediyordu; 30 senedir dillendirilen Batı ve Cumhuriyet devrimleri karşıtı siyasî söylem, yerini, daha ılımlı ve entegrasyona dayalı bir siyasete bırakmıştı. İslâmî diriliş ve İslâm dünyasıyla yakın ilişkiler kurma iddiası, yeni parti söyleminde yer bulamamıştı.⁶⁹ Bu ideolojik dönüşüm parti kadrolarında da kendisini yansıtıyordu; çekirdek yönetim kadrosu Milli Görüş kadrolarından oluşmuştu, ancak merkez sağ ve liberal kesimleri temsil eden isimler de partinin kurucu kadrolarında yer aldılar.⁷⁰ Bu söylemin tabanda nasıl yankı bulduğunun cevabını bir sonraki seçim sonuçları gösterdi; Ak Parti yüzde 33 oy oranına ulaşırken, Refah Partisi'nin devamı konumundaki Saadet Partisi yüzde 2.5 oy oranına ulaşabildi.

Ak Parti'nin iktidara gelmesi İslâmî hareketler ve dinî cemaatler açısından yeni bir dönemin başlangıcı oldu. İktidarın ilk yılları ideolojik çizgilerin yumuşatıldığı, 28 Şubat sonrası kayıpların toparlanmaya çalışıldığı bir dönem olarak geçildi. Bu süreçte iktidarın hâmilğine ihtiyaç duyan dinî cemaatler ideolojik söylemi ikinci planda tutup siyasî otoriteye destek oldular. Aslında bir yandan AP ve ANAP yıllarının benzeri gibi görülen Ak Parti iktidarının geçmiş tecrübelerden farkı idareci kadrosunun ağırlıkla Milli Görüş ve İslâmî hareketin farklı gruplarından oluşmasıydı. Ancak buradaki önemli ayrıntı 28 Şubat öncesinin İslâmî söyleminin temsilcilerinin modifiye edilmiş yeni bir söylemin çatısı altında idarî ve siyasî görevler yüklenmiş olmalarıydı. Bu durum sivil ve entelektüel çevrelerde alternatif İslâmî söylemlerin giderek tıkanmasını beraberinde getiriyordu.

Özellikle 2007 seçimlerinde Ak Parti'nin yakaladığı büyük halk desteği ve iktidardaki gücünün artması bir başka kırılma noktası oldu. Artık İslâmî hareketler ve Milli Görüş tabanı alternatif bir söylem arayışını bir kenara bırakıp iktidarın gücünü korumaya ve pratik sorunlara karşı çözüm üretmeye yöne-

68. İhsan Dağı, "Identity, Politics and Human Rights Discourse in the Search for Security and Legitimacy", *The Emergence of a New Turkey* ed.Hakan Yavuz (Utah: The University of Utah Press, 2006), ss. 90-97

69. İhsan Dağı, "The Justice and Development Party", ss. 90-97; *Milliyet*, 22 Ağustos 2001; Selin Özoğuz Bilgi, "A Challenge to Secular Democracy", *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-First Century*, ed. Ebru Canan Sokullu, (Maryland: Lexington, 2013), ss. 97-100.

70. İhsan Dağı, *a.g.m.* ss. 90-97

lik bir söylemi üretmeye başladılar.⁷¹ Hükûmet de Gülen Hareketi, Erenköy, Menzil, İsmailağa, Süleyman Efendi cemaati gibi önde gelen organizasyonların faaliyet alanlarını daha kolaylaştırıcı ve serbestleştirici fırsatlar sunuyor, gerek kadro devşirmek gerek de faaliyet üretmek açısından çok bereketli bir dönem yaşıyordu. Lakin iktidarın siyasal söylemindeki yönelim tabandaki beklentilere de sirayet etmiş, modernite ve Batı kültürel normları ile uyumlu bir İslâmî hayat tarzı benimsenmeye başlamıştı.⁷² Elde edilen maddî imkânların genişlemesi ve iktidarda geçen sürenin artması söylem ile eylem arasındaki ilişkinin giderek incelendiği bir süreci beraberinde getirdi.

İslâmî diriliş, İslâmî devlet ve toplum inşası iddialarının terk ediliyor olmasının tek izahını iç gelişmeler ile anlamlandıramayabiliriz. Sovyetler Birliği'nin 1989'da dağılması ve peşinden neo-liberal değerlerin global ölçekte kabul görmesi İslâm'ın yorumlanması ve yaşanmasına dair kriterleri dönüştürdü. Yeni bir İslâmî dirilişten ziyâde mevcut sisteme alternatif üretmekten kaçınan, bu yapıyla uyumlu ve kendi kültürel değerlerinden daha kopuk bir zihin algısı hâkim oldu. Türkiye'deki dinî cemaatlerin yaşadığı dönüşüme benzer bir dönüşüm İslâm dünyasının önde gelen hareketleri olan İhvân-ı Müslimin, Cemaat-i İslâmî ve Tebliğ Cemaati için de kısmen geçerliydi.⁷³ Bunun karşısında da özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası marjinalleşen güce ve şiddete dayalı radikal grupların taban buldukları da bir gerçektir.

2007 sonrası Türkiye özelinde kayda değer bir başka gelişme; Ak Parti yönetimi tarafından yeniden seslendirilmeye başlanan Osmanlı mirası ve bununla paralel dış politikada ilginin İslâm ülkelerine yönelmesi oldu. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu bunu şöyle ifade ediyordu:

“Şimdi bizim için de geleceği inşa etmek için gerçekten bu yüzyılın muhasebesini doğru bir zeminde yapmaya ihtiyacımız var... bu kopan coğrafyaları [Osmanlı coğrafyasını kastederek] nasıl birleştireceğiz? Soru bu, ‘birbirinden ayırıştırılan tarihleri nasıl bir bütünlük hâlinde tekrar geleceğe ümitle yürüten, yeni bir tarihî akışı şekillendiren yeni bir nesil olarak inşa edeceğiz?’⁷⁴

71. Bkz. Cihan Tuğal, *Pasif Devrim: İslâmî Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi* (İstanbul: Koc, 2010), ss. 228-236.

72. Cihan Tuğal, *a.g.e.* ss. 206-208

73. Nancy Davis and Robert Robinson, *Claiming Society For God: Religious Movements and Social Welfare* (Indiana: Indiana University Press, 2002), s. 32; Vyacheslav Belokrenitsky, “Islamic Radicalism in Central Asia, Central Asia at the End of the Transition: The Influence of Pakistan and Afghanistan ed. Borish Rumer”, *Central Asia at the End of the Transition*, Sharp: New York, 2005), ss. 179-181.

74. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100_yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa

Bu söylemin, cemaatler ve Ak Parti'ye destek olan İslâmcı düşünürler tarafından arzulanan bir adım olduğunu söylemek mümkündür, Türkiye'nin artan ekonomik gücü ve insan potansiyeli ile sağladığı istikrar eski Osmanlı coğrafyası üzerinde etki alanını genişletebilirdi; nitekim faaliyet gösteren İslâmî cemaatler de bu bölgelerde rahatça genişleme imkânı buldular. Lakin 2010 sonrası Ortadoğu'da hızlı değişen dengeler bu söylemin de iç kritiğinin başlamasını beraberinde getirdi.

SONUÇ

Modern Türkiye'de İslâmî diriliş hareketleri söylem ve organizasyon olarak 1923 sonrası cumhuriyet ve Batılılaşma reformlarına karşı İslâmî değerlerin toplumda korunması ve siyasî uygulamalara yeniden yansıtılmasını hedeflediler. 1960'a kadar süre gelen mücadele sürecinde siyasî baskı ve sekülerleşen toplum yapısına karşı oluşturulmaya çalışılan toplumsal taban 1960 sonrası elde edilen siyasî ve toplumsal haklar ile daha organize bir çatı altında genişlemeye başladı. İslâmî diriliş söyleminin geniş kitlelere ulaşması ve daha siyasal bir hüviyete bürünmesi bu süreç zarfında gerçekleşti. 1970 sonrası period ise her açıdan İslâmî hareketlerin hasat yıllarıydı; lakin Cumhuriyet reformlarının getirdiği toplumsal dönüşüm ve Osmanlı'nın şekillendirdiği İslâmî kültürel değerlerden uzaklaşılması yeni bir söylem üretmeyi zorlaştırmıştır. 1980 sonrası İslâmî düzen ve toplum inşasının mümkün olabilirdiğine dair yükselen beklenti her sahada kendini belli etmiş, ne var ki, elde edilen kazanımları sürdürülebilir bir yapıya oturtacak güce erişilememiş, ortaya çıkan zafiyet, dindar kitlelerin ve İslâmî organizasyonlara yönelik tasfiye sürecine sebep olmuştur. 1997 sonrası yönetsel ve metodolojik revizyona uğrayan İslâmî organizasyonlar İslâmî diriliş kaygısını daha az vurgulamış, değişen küresel sosyo-kültürel değerleri daha kolay benimseyen toplum yapısını dönüştürme misyonundan uzaklaşıp bir ifade ile adaptasyon yolunu tercih etmişlerdir.

Son 3 senede yaşanan gelişmeler İslâmî siyaset ve toplumsal hareketlerin yeni bir döneme girdiğinin işaretlerini vermektedir. Ak Parti hükûmetinin iç ve özellikle dış siyasette İslâmî hassasiyeti önceleyen tavır takınması 1996 öncesi söylemin yeniden doğuşu olarak okunabilir. Ancak iktidarın genişlemesi sonucunda dinî cemaatler ve İslâmcı düşünürler ile siyasî aygıtların birbirine daha bağımlı hale geldiği söylenebilir. Siyasî gündemden bağımsız söylem ve organizasyon geliştirme kapasiteleri azalan İslâmî hareketler, diğer taraftan da Ak Parti'nin bölgesel ve küresel ölçekte ortaya koymaya çalıştığı rolü benimseyip altını doldurmada ciddi katkı sağladıklarını iddia etmek mümkündür. 2013'un son aylarında Ak Parti ile Gülen Hareketi arasında yaşanan gerilimin bir sebe-

bi ise iç siyasetteki güç mücadelesi olduğu kadar İslâmî diriliş söyleminin paylaşılmasından ziyâde, zamanlaması olduğu söylenebilir.

Terk edilen İslâmî diriliş söyleminin yeniden canlanıyor olduğuna dair işaretler olsa da, henüz bu konuda net bir tablo çizilememektedir. Lakin bu söylemin iktidardaki kitle partisi önderliğinde gündeme getirildiği takdirde eskiye nazaran daha güçlü ve kapsayıcı bir etki oluşturacaktı. Bu noktada ise sıkıntı düşünce ve insan birikimi açısından 1970'lerden 90'lara kadar var olagelen hareketliliğin 2000'li yıllarda kayda değer bir şekilde zayıflamış olmasıdır. Bu paradoksun nasıl sonuçlar doğuracağı ise İslâmî hareketlerin ve İslâmî diriliş söyleminin önümüzdeki on yıllardaki seyri ile anlaşılabilir.

KAYNAKÇA

Dergiler ve Gazeteler

Akıncılar, Aksiyon, Devlet, Düşünce, Hergün, İktibas, İslâm, İslâmî Hareket, Milliyet, Milli Gazete, Milli Hareket, Nizâm-ı Âlem, Sızıntı.

Algar, Hâmîd, *Nakşibendilik*, haz. Cüneyd Köksal, İstanbul: İnsan, 2007

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Belokrenitsky, Vyacheslav, "Islamic Radicalism in Central Asia, Central Asia at the End of the

Transition: "The Influence of Pakistan and Afghanistan ed.Borish Rumer", *Central Asia at the End of the Transition*, Sharp: New York, 2005),

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, New York: Routledge, 1998.

Bilgi, Selin Özoğuz, "A Challenge to Secular Democracy", *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-First Century*, ed. Ebru Canan Sokullu, Maryland: Lexington, 2013

Binyılın Sonu: 28 Şubat ed. Abdurrahman Babacan, İstanbul: Pınar, 2012.

Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan, 1999.

Clement Dodd, "The Turkish Republic", *The Routledge Handbook of Modern Turkey*,

Çakır, Ruşen, *Âyet ve Slogan*, İstanbul: Metis, 1990.

Çalık, Mustafa, *MHP Hareketinin Kaynakları*, Ankara: Cedit, 1996.

Dağı, İhsan, "Identity, Politics and Human Rights Discourse in the Search for Security and Legitimacy", *The Emergence of a New Turkey* ed.Hakan Yavuz (Utah: The University of Utah Press, 2006),

- Davis, Nancy and Robert Robinson, *Claiming Society For God: Religious Movements and Social Welfare* (Indiana: Indiana University Press, 2002)
- Davutoğlu, Ahmet, "Medeniyetlerin Ben-i İdraki", *BSV Divan*, Yıl 2 Sayı 3 (1997),
- Düzdağ, Ertuğrul, *Ali Ulvi Kurucu ile Hatıralar* İzmir: Kaynak, 2009.
- Erbakan, Necmettin, *MSP Seçim Konuşmaları: 1977 Seçimleri*
- Erkilet, Alev, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler*, İstanbul: Yöneliş, 2000.
- Ertekin, Orhangazi, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", *Modern Türkiye'de Siyâsî Düşünce*, Cilt 4
- Feyizoğlu, Turhan, *Fırtınalı Yıllarda*, İstanbul: Ozan, 2000.
- Halkevleri Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, Ankara: CHP Yayınları, 1935.
- Gürdoğan, Nazif, Görünmeyen Üniversite, İstanbul: İz, 1991.
- Hanioğlu, Şükrü, *Atatürk: An Intellectual Biography*, New Jersey: Princeton University Press.
- Hale, William, *Turkish Politics and the Military*, London: Routledge, 1994.
- Ibrahim, Saad Eddin, *International Journal of Middle East Studies*, "Anatomy of Egypt's Militant
- Islamic Groups: "Methodological Note and Preliminary Finding", Vol. 12, No.4 (Dec, 1980)
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul: Pınar, 1994, Cilt 3
- Karakoç, Sezai. *İslâm Dirilişi'nin Amentüsü*, İstanbul: Diriliş, 2012.
- Karpat, Kemal, "The Impact of the People's Houses on the Development of Communication in Turkey: 1931-1951", *Die Welt des Islams*, Vol. 15, Issue 1/4 (1974)
- Kepel, Gilles, *Prophet and Pharaoh*, Berkeley : University of California, 1985.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Çerçeve II*, İstanbul: Büyük Doğu, 1998.
- , *İdeolojya Örgüsü*, 1959, Ankara: Hilal, 1959.
- Kili, Suna, *Türk Anayasaları*, İstanbul: Tekin, 1982.
- Landau, Jacob, *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden: E.J.Brill, 1974.
- , *Pan-Turkism*, Hamden, Conn.: Archon Books, 1981.
- Mango, Andrew, *Ataturk*, London: Andrew Murray, 1999
- 20 Mayıs 1971 MNP'yi Kapatın Anayasa Mahkemesi Kararı*, Ankara: 1972.
- Mardin, Şerif, *Religion, Society and Modernity in Turkey*, London: Syracuse, 2006.
- Michel, Thoman, "Fethullah Gülen as Educator" *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, ed. Hakan Yavuz, John Esposito, New York: Syracuse, 2003.

- Milli Nizâm Partisi Kuruluş Bildirgesi*. Nüve Matbası, 1969.
- Nursî, Bediüzzaman Said, *Emirdağ Lâhikası*
 ———, *Sözler*
 ———, *Gençlik Rehberi*, İstanbul: 1952.
- Özel, İsmet, *Üç Mesele*, İstanbul: Düşünce: 1978.
- Özgür, İren, *Islamic Schools in Modern Turkey: Faiths, Politics and Education*, New York: Cambridge University Press, 2012.
- Pandya, Sophiya, “Introduction: The Hizmet Movement Abroad”, *The Gulen Hizmet Movement and Its Transnational Activities*, ed. Sophia Pandya, Nancy Gallagher, Florida, Brown Walker Press, 2012.
- Şeker, Kadir, “İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)” (Doktora Çalışması., Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006)
- Öznur, Hakkı, *Ülkücü Hareket*, Ankara: Alternatif, 1999, Cilt 1
- Parla, Taha ve Andrew Davison, *Corporatist Ideology In Kemalist Turkey: Progress Or Order?*, New York: Syracuse, 2004.
- Şahiner, Necmettin, *Nur’a Adanan Bir Ömür*, İstanbul: Nesil, 2004.
- Tachau, Frank, “Parliamentary Elites: Turkey”, *Electoral Politics in the Middle East*, ed. Jacob Landau, Ergun Özbudun, Franz Tachau, London: Hoover, 1980.
- Toprak, Binnaz, *Islam and Political Devopment in Turkey*, Leiden: Brill, 1981.
- Tuncay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması*, Ankara: Yurt, 1981.
- Tuncer, Erol, *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2003.
- Tuğal, Cihan, *Pasif Devrim: İslâmî Muhâlefetin Düzenle Bütünleşmesi*, İstanbul: Koc, 2010.
- Türkmen, Hamza, “Sedat Yenigün’ün Şehadetinin 32.Yılı”, <http://www.haksozhaber.net/sedat-yenigunun-sehadetinin-32-yili-30768h.htm>
- Ünüvar, Kerem, “Öğrenci Hareketleri ve Sol”, *Modern Türkiye’de Siyâsî Düşünce*, Cilt.8.
- Yavuz, Hakan, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*, İstanbul: Kitap, 2003.
- Zürcher, Eric J, *Turkey: A Modern History, Revised Edition*, London: Tauris, 2004.
- “Prof. Dr Milli Görüş’ün Tanımı”, www.youtube.com
- “Ummadan İnciler”, www.akradyo.com
- www.tr.fgulen.com